

Bibliopolium

Nagyalakú énekeskönyv

Énekeskönyv magyar reformátusok használatára. Budapest 2003.

Teológiai kérdés-e nálunk, reformátusoknál a gyülekezeti éneklés, vele együtt a szertartási segédletek, kézikönyvek, közöttük az énekeskönyv kiadása, gondozása? Vagy csupán csak kiadási, kereskedelmi, statisztikai és egyházpolitikai tennivaló? Rögvest ez a kérdés ötlött fel bennem, örömmel kezembe vévén 2004-ben a negyedfél évtizede nyúzott énekeskönyvem sokkal jobb papíron készült új kiadását.¹ (1. kép). Javult-e a kottagrafikája? Megújult-e az apparátusa? Csupán egy ízben, még 1967-ben jelent meg ilyen 4° formátumú énekeskönyv, ezt mondták *graduál-formátumnak* a 19. században. Akkor nevezték így, amikor már nem tudták a magyar reformátusok, hogy mi a graduál, mert lelkészeik sorozatos tilalmazással kipusztították a graduális éneklést, általában az éneklés és az énekeskönyv színvonala is egyre hanyatlott, és egyebekben is minimumra redukálták a református liturgiát. Azóta aztán még ez a graduál elnevezés is kihalt.

Átlapoznom sem kellett, azonnal elhervadt a kedvem. A nagyalakú énekeskönyv kottagrafikája, apparátusa, beosztása ugyanolyan, mint közel fél évszázaddal ezelőtt. Változatlan lenyomat.² Máté

ÉNEKESKÖNYV

MAGYAR REFORMÁTUSOK HASZNÁLATÁRA

KIADJA

A MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZ
KÁLVIN JÁNOS KIADÓJA
BUDAPEST, 2003

János 1988-ban (nem előzmények nélkül) fölvetette az énekeskönyv apparátusának frissítését, korszerűsítését.³ Azelőtt is, azóta is foglalkozott e kérdéssel a Doctorum Collegium Hymnológiai Szekciója. Hiába. Három éve az úgynevezett dőltbetűs énekeskönyvet elemezve szóvá tettem magam is (nem először), hogy

¹ *Énekeskönyv magyar reformátusok használatára*. Kiadja a Magyarországi Református Egyház Kálvin János kiadója. Budapest 2003. 624 oldal; a 620–624. jegyzetek számára üres. 24 cm.

² Semmit nem vett át azokból az apró és szükséges javításokból, amelyeket megtalálunk 1977-ben a dőltbetűs énekeskönyvben. Nincs tekintettel az énekek strófaszerkezetére a grafikus (illetve a megrendelő). Ld. részletesen: Dőltbetűs énekeskönyvünk – avagy gondolatok énekeinkről, énekeskönyveinkről. In: *Református Egyház* LVII (2005) 166–168.

³ Vö. Református Egyház LX (1988), 271–273.

A korábbi címer

nem volt elegendő egy fél évszázad egyházunkban a korrigálásra. Nem tűnt el számos apró vétség az ismételt megjelenő énekeskönyv lenyomataiból, elévült vagy kimaradt adatoktól a hibás névalakokon át a mutató következetlenségéig és néhány örökölt helyesírási hibáig. Nem beszédes-é, hogy 1975 óta tudjuk: Huszár Gál műve egyik, minden ok és adat nélkül Dávid Ferencnek tulajdonított énekünk (Adjunk hálát mindnyájan)? Lehetetlen ilyesmit helyesbítse? Nem int-e bennünket, hogy szegény Tótfalusi Kis Miklós tragédiájához ilyen elévült hibák szorgos javítása vezetett? Ezért ajánlom lelkész testvéreim, valamint mindenki figyelmébe, akit az élő egyház és a teológiai tudományosság kérdései izgatnak, ezeket a megjegyzéseket. Ajánlom azoknak is, akik elvárják vagy könnyűszerrel kimondják, hogy legyen, avagy miért nincs ilyen vagy amolyan énekeskönyv, agenda, miért nem szerkesztik meg és miért nem adják ki?

Egységesítés és apró hibák javítása elég egyszerű. Különleges szakértelem nélkül is, és költséges eljárás nélkül elvégezhető. Mégis, lám, mennyire elhanyagolt dolog nálunk az éneklés és az énekeskönyv ügye, hogy ez mindeddig, a rendszerváltás óta is képtelen elvárásnak tűnik.

Néhány eltérés van az újranyomott nagyalakú énekeskönyvben. Elmaradt most ez az adat: „A hangjegyeket Dombay Hugó hangjeggygrafikus készítette” – holott most is az 1948-as grafika 1964 körüli változata jelent meg, a szerzőséget változatlanul jelölni kellene (ez nemzetközi egyezmények alapján kötelező). Zászlós bárány sincs a 2003-as (2004-től forgalmazott) kiadás kötésén, helyét a kiadó logója foglalja el; és a kötésen az sincs rajta, hogy „magyar reformátusok használatára” (ez csak a címlapon maradt meg). A korábban megjelölt helyett (kiadja a Magyarországi Református Egyház) a Kálvin János Kiadó publikálta és forgalmazza. Nem az Egyetemi nyomdában készült, mint először, hanem Szekszárdon. Egyébként mindenben teljesen változatlan reprodukció. Éppen ez a gond.

Református egyházunk 20. században (1931-ben) törvényesített címerének emblemaszerű változata, a címertakaró helyett kalászból és szőlőből font koszorúval övezett stilizált zászlós bárány (2. kép) már az 1940-es években megjelent a Baltazar-féle 1921-es énekeskönyv egyes kiadásain. Akkor tűnt el az énekeskönyvről, amikor a Zsinati Iroda Sajtóosztálya helyett az önálló Kálvin Kiadó logót választott magának (3. kép).

Adalék egyházpolitikánkhoz és tudományos teológiánk szervezéséhez, hogy a *Doctorem Collegium Hymnologiai Szekciója* szóbeli megbízást kapott még a múlt század hetvenes évei vége felé Zsinatunk akkori elnökétől az énekeskönyv megújításának munkálataira. De csak szóban.

**Kálvin
Kiadó**

A kiadó logója

Aztán ez a megbízás soha nem öltött hivatalos formát. Elmaradt a legitimáció. Önerőből, önkéntes szakmai érdeklődésből foglalkozott ugyan egy szűk réteg az éneküggel és az énekeskönyv megújításával gyakorló kántorként, liturgusként formális megbízás és elismerés nélkül is. Megszakította ezt az egészséges folyamatot a találkozásos énekeskönyv (1996) erőltetése: mindössze kétéves rohammunkával meg kellett lennie!⁴ Nem én fogalmazom így, ez a summázás a Tanácskozó Zsinat bizottságának akkori titkárától ered. A megszakadt munkálatokat azóta nem lehetett újjáéleszteni.

A napi istentiszteleti gyakorlatban ma még tarkább a helyzet, mint a korábbi évtizedekben. Horvátországban is (hogy legalább egy példát említsek) megjelent az Ágoston Sándor – Árokháty Béla – Karácsony Sándor meglehetősen átalakított énekeskönyvének (1971) újranomása 2001-ben. Ebben is javíthatlanok az 1939 óta ismétlődő hibák, elavult adatok, holott vannak módosítások.

Összes teológiai, egyházi, missziós megbízatásunk vajon annyi-e, hogy a kiadó az elfogyott kiadás újranomását megrendeli a nyomdától? Ha a horvátországi helyzetben csak ennyire telt az ottani testvéreknek, megérthetjük. De lám, az anyaországban sem történik ez másként, mintha mi is ostromállapotban élnénk. 1967 óta régen elfogyott a nagyalakú énekeskönyv, nos, a kiadó megrendelte újranomását. Ennyi.

1964-ben Csomasz Tóth Kálmántól függetlenül alakult az énekeskönyv további sorsa. Ő az örökkévalóságba való költözése előtti években sem a *Régi magyar dallamok tára* javított kiadását nem

vállalhatta már, sem az énekeskönyv adatainak frissítését, egységesítését. Az RMDT munkálatait közben már végzi a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézete. Azóta – publikációk és kutatások következtében – szaporodtak ismereteink, és sokban módosult a tudományos teológiai álláspont, nem is szólva történeti, könyvészeti, liturgiátörténeti adatokról. A református teológiai reflex legalább negyedszázadot késett eddig. Hovatovább az a kérdés, hogy az elavult adatok változatlan ismétlése dicséretes vagy szégyenletes tény a rendszerváltás után több mint egy évtizeddel?

Gyakorlati teológiánk és egyházkorományzásunk látélethez tartoznak az említettek. Folytatom szemlémet a nagyalakú énekeskönyv néhány tartalmi és formai vonásával, amely javaslat is lehetne... Volt is már javaslat. Van amit (másokkal együtt) ajánlottam immár tizenöt éve. Bizottsági vagy tanácskozási javaslatokra zsinati válasz soha nem érkezett. Zsinatunk vezetősége legújabbán sem tartja időszerűnek az énekeskönyvvel való foglalkozást. Mégis, ez talán a Generális Konvent vélekedése szerint fontosságához és időszerűségéhez illően jelenik meg a közeljövő tennivalói között.⁵

Technikai jellegű bár, mindazonáltal teológiai érdekű a következő néhány tipográfiai, bibliográfiai és himnológiai részlet és probléma. A teológiai éberség és buzgalom hiánya helyett ez bizony egyház társadalmi és társaslélektani megfontolást érdemelne.

1. Ebben a nagyalakú énekeskönyvben is a margón van az énekek sorszáma. Alat-

⁴ Ugyanakkor több szempontból sajnálatos manipulációval és obstrukcióval ellehetetlenítette a Zsinat a megbízás alapján gyűjtött, szerkesztett, és kipróbálásra javasolt próbafüzet ügyét. Vö. Egy-egy lépés. In: *Református Egyház* XLVIII (1996), 18–20. A füzet megjelenését azonban átvállalta a Református Egyházzene-szek Munkaközössége. Ld.: *Ó és Új. 111 ének a magyar református gyülekezetek használatára*. Budapest 1995.

⁵ Vö. Egy egyházzá hivatunk el. Melléklet a 172/2007. számú Zsinati határozathoz. In: *Református Egyház* LIX (2007), 286., 293. Az Egyházak Világtanácsa kérésére ezt a közleményt egy Zsinatunk által ki-nevezett bizottság fogalmazta.

ta, ugyanott, egy másik szám is elérne: annak a zsoltárnak a száma, amelyre énekeljük, így: ♪ = 51. Kérdés azonban, hogy kell-e százötvenszer a *zsoltár* szó? Elhagyható. A zsoltárok úgynevezett „felirata” szintén szükségtelen is, történetietlen is. Teológiailag pedig meglehetősen aggályos a mindent címmel ellátó gyakorlat. Hisz valójában semmi közük Szenci Molnár Alberthez és fordításához.⁶ Például: „Bizodalom veszedelemben” (57. zsoltár) a mostani felirat. Szenci Molnárnál ez volt: „Meggzabadításért való könyörgése Dávidnak.” Vagy: „Népek szabadítója az Úr” (98. zsoltár). Jó Molnár Albert szerint: „Intés az Krisztusnak dicséretire”! A 119. zsoltár szakaszcímei teljesen feleslegesek, Molnár Albert a héber betűt tette oda, nevét is felírta, ezt elhagytuk. A négystrófás egységek első betűje lehetne süllyesztett iniciálé. Az elkülönítésre teljesen megfelel ennyi. A szerkesztőség mesterkedett 1948-ban, az ábécé betűivel kezdődő megjelölést írt minden szakasz elé. Például: De lám, a porban hever életem, / Mintha vitetném majd a koporsóba... (13–16. strófa) fölé ezt: „Drága orvosság az Úrnak beszéde.” Csakhogy ebben a szakaszban semmiféle orvosság nincs, az egész zsoltárban sincs. Más strófák előtt feleslegesen ismételt, ez közönséges tautológia. Például: Óránként fáklým nékem szent igéd... (53–56. strófa): „Óránként fáklým az ige.”

2. Elhagyható a dallam kezdőhangja fölött a szolmizációs betű. Ez az ajánlás már többször megfogalmazódott az elmúlt két évtizedben. Aki nem szolmizál, annak mindegy. Aki szolmizál, annak nem kell, tudja anélkül is. Fontosabb, hogy számos éneknél más szolmizációt

tartunk helyesnek ma, mint 1948-ban, ezt is módosítani kellett volna legalább 1964 óta, ha meghagytuk.⁷

3. Az összes ének felett megtakarítható egy sor. A dallamszerző neve is következhet az ének utolsó strófája után, többnyire egyetlen sorban elfér az összes adat, így: Theodor *de Bèze* (1519–1605). Az ő neve így helyes, *éles* ékezettel, 1948 óta hibás az énekeskönyvünk mutatójában a *Bèze* alak. Neveket nem szükséges sokszor ismételnünk, rövidíthetünk, ahogyan Szenci Molnár tette: TB = Theodor de Bèze. CM = Clement Marot (kb. 1496–1544). Utána ilyen lehetne a dallamra vonatkozó adat: ♪: Genf, 1562. (Alább a zsoltárdallamok szerzőségére vissza kell térnem.)

A többi éneknél így lehet: Franz Alexander Kleist (1769–1797) fordította: Lengyel József (1770–1822) ♪: 89 (Az Úrnak irgalmát örökké éneklek).

Ezt is lehet rövidítve, F: = fordította. Az idejét multa *után* (fordította Ambrosius után) törlendő. Szintén idejét multa, és a tudományos közlés szokásaival is ellenkezik a szerzők magyarosítása. Az urambátyámos neobarokk kornak ez a szokása olyan képtelenségre vezetett, hogy evangélikus atyánkfiai kénytelenek voltak a nemzetiséget is a név után írni, mert az eltorzított magyarításból nem lehetett tudni, hogy a szerző svéd, francia vagy német, és ez azonosítási zavarokra vezetett.

4. 1948-ban kimaradt a mutatóból a *Boroszlói kézirat*, az Öreg graduál egyik himnusza téves helyre volt sorolva. Most is így van.

5. A szerzők életrajzi adatai néhányszor az általános szokást követve záróje-

⁶ Ezeket naívu sokan a zsoltárhoz tartozónak vélik. Ma már az interneten is hozzáférhető az énekválasztásban egy elfogadott segédeszköz, nyilvánvaló szerkesztési és elvi hibái kijavítása nélkül. Ebben a címek is helyet kapnak, mintegy a sorkezdetekkel vagy az éneksorokban előforduló (valójában csak kiszemelgetett) szavakkal egyenértékűként. Vö. *Konkordancia a magyar református énekeskönyvből*. Összeállította Kovács Emil. Budapest 1996.

⁷ Nagyon sürgette ezt életében Dr. Kálmán Lajos (Balla Péter tanítványa, Szárszó örökségének szerelmese és Csomasz Tóth Kálmán barátja), nem érte meg, hogy valami változzék.

lesek, többnyire azonban nem. Semmiféle tudományos vagy helyesírási szokás nem követeli, hogy az életéveket kétféle módon írjuk, és azt sem, hogy ha egyszer így sikeredett, mindörökké így is maradjon. Sok megnevezés, kisbetűs és nagybetűs írásmód szintén vegyesen és következtelenül található a mutatókban. – Az 1996-os (találkozás) énekeskönyv a siettetés miatt itt is többféle megoldást vegyített.

6. 1995-ben – elsősorban Pierre Pidoux kutatásaira alapozva – a genfi zsoltárok új francia kiadása látott napvilágot.⁸ Loys Bourgois szerzősége ebben a kiadásban a dallamok fölött már sokkal ritkábban olvasható, mint azelőtt, és mindenkor 1547 évszámmal. *Maître Pierre* eltűnt a dallamszerzők sorából, a tudomány az utóbbi évtizedekben *Pierre Davantès* munkásságának tulajdonítja azt a negyven zsoltárt, amelyet évtizedekig több Péter nevű genfi kántorra való hivatkozással emlegettek hagyományosan, és amely a mi mutatónkban továbbra is így található. A Zsoltárkönyv 1562-es genfi kiadása végleges dallamközlését *Guillom Franc* működéséhez kapcsolják, a zenei szerkesztést neki tulajdonítják, ezért jelzik ritkábban Bourgois nevét.

7. A *Dies irrae* (263) strófáit összevonva, számozva tördelték az ismétlődő dallamrészek szerint. Üresen hagyott lapok mellett ez érthetetlen takarékoskodás. Megnehezíti az éneklő tájékozódását. Az ének szerkezetét teljesen eltorzítja. A végén a kétszólamú zárlat talányos: vajon hogyan énekelje ezt a gyülekezet? Aki fejből nem tudja az egész éneket, alig igazodik el a kottában. 1948-ban sem lett volna szabad így nyomtatni, hanem megismételve minden szövegsor fölött a sequentia hozzá tartozó dallamát. 218. énekünknel is ez a hiba (Életünknek rendiben...). Feltétlenül javítani kell, kellett volna.

8. Sem istentiszteleti rendünk, sem egyházi gyakorlatunk nem igazodik a Heidelbergi Káté egyes úrnapi szerint való beosztáshoz, amely szerint az 1948-as énekeskönyv énekei el vannak rendezve. Az úrnapiok számát közölte a Benedek-féle (1806-os) énekeskönyv is, Árokháty Béla is a délvidéki énekeskönyvben (Szabadka 1939), de mindkettőnek teljesen más volt a beosztása. Az énekek tartalmi változtatása nélkül is szükséges lett volna már az újraserkesztés, az énekeskönyv szerkezetének módosítása. Ezt jórészt meg is tette az 1996-os (találkozás) énekeskönyv.

Ha az újraserkesztés és javítás elmaradt is, egyházunk, teológiánk erőtlensége meg közömbössége következtében, legalább némi változtatás történhetett volna. A káté címszavai maradhatnak az elrendezés miatt, de az úrnapiok sorszámanak közlése álságos és szükségtelen. Nem a szerint prédikálunk, nem a szerint olvasuk a Bibliát, nem a szerint éneklünk.

Könnyű volna még egy sor költői kérdést fogalmaznom. Például: énekeskönyvünk tipográfiája soha többé nem ölthet alkalmasabb és szebb alakot? Ötven év múlva hogy nem áldozott ennyit egyházunk? Teológiai disziplína léte vagy nemléte felé azért irányítom a figyelmet, mert a főntebbiek ismételten fölbukkantak három és fél évtizedes távlatban. Bármilyen következmény nélkül. A dőltbetűs kiadásért erősködők szava viszont foganatos volt (más kérdés, hogy nem vált be, a kudarcot meg agyonhallgattuk).

Ezért tűnődtem el azon, kézbevéve a 4° formátumú énekeskönyvet, hogy vajon teológiai disziplína-e a Magyarországi Református Egyházban a liturgia és a himnológia... – és nem találtam sem biztató, sem bizonyos választ.

Fekete Csaba

⁸ *Le Psautier Français. Les 150 psaumes versifiés en français contemporain. Melodies originales du XVIIe siècle harmonisées à quatre voix.* Réveil Publications, Lyon 1995. (Fédération Musique et Chant de la Réforme)